

УДК 159.9+331.446+37.025+37.03+378.147

Орап Маринадоктор психологічних наук, професор
завідувач кафедри психологіїТернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7598-8453>**Вовк Валентина**кандидат психологічних наук,
викладач кафедри психологіїТернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка м. Тернопіль, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-4008-9789>DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i19.315>

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

***Анотація.** Стаття присвячена теоретико-практичному аналізу концепту «конкурентоспроможність» та побудові моделі формування конкурентоспроможного фахівця. Виявлено, що феномен конкурентоспроможності вивчався у філософській та культуро філософській парадигмі як необхідна умова розвитку людства загалом, у економічній парадигмі – як обов'язковий елемент ринкових відносин. У сучасній психології конкурентоспроможність досліджується як риса особистості, яка виявляється у фахівця як конкурентна поведінка і реалізується через стратегії конкурентної боротьби. Аналізуються результати проведеного асоціативного експерименту з стимулами «конкуренція» і «конкурентоспроможність» у вибірках майбутніх фахівців (студентів вищих навчальних закладів) та бізнесменів, котрі мають реальний досвід конкурентної професійної боротьби. З'ясовано, що у вибірці «студенти» конкурентоспроможність розуміється як певна здатність, у першу чергу – до боротьби, яка пов'язана із силою та вміннями, здатністю перевершити конкурента, бути кращим.*

Семантичне поле концепту «конкурентоспроможність» у вибірці «бізнесмени» характеризується смислом «цінність», яка пов'язана з вміннями і перевагами фахівця, порівняно з іншими спеціалістами, створює нові можливості і здатності, надає силу і впевненість. Створено модель формування конкурентоспроможної особистості фахівця, яка передбачає: 1) розвиток професійної компетентності; 2) здатність вияву власних конкурентних переваг/цінностей через усвідомлення власної унікальності як фахівця; 3) готовність до конкурентної боротьби, що передбачає впевненість у власних силах, у поєднанні з позитивною мотивацією; 4) прагнення до саморозвитку і професійного зростання.

Виокремлено сутнісні специфічні характеристики феномену конкурентоспроможності особистості фахівця, можуть слугувати основою для створення програми діагностики рівня розвитку конкурентоспроможності у майбутніх фахівців.

***Ключові слова:** конкуренція, конкурентоспроможність, фахівець, конкурентна боротьба, цінність.*

Постановка проблеми. Остаточний перехід української економіки на основу ринкових відносин чітко виявив той факт, що динаміка попиту на спеціалістів певного профілю і кваліфікації вступила в протиріччя з традиційно складеною структурою їх підготовки, з номенклатурою спеціальностей та особливо – з умовами працевлаштування. Виявилось, що молоді фахівці не готові до конкурентної ситуації при працевлаштуванні, яка вимагає здатностей презентувати свої навички та вміння, здійснювати конкурентну боротьбу, виявляти стійкість тощо.

Проблема конкуренції при прийомі на роботу поставила питання й перед закладами вищої освіти в підготовці спеціалістів, які знають і вміють виявляти й демонструвати свої конкурентні переваги в певній професійній сфері. Вирішення цього завдання можливе, коли в освітньому процесі свідомо розвиватиметься комплексна особистісна потреба у досягненні досконалого вузького професіоналізму та широкого універсалізму, набутті ґрунтовних знань, автоматизації навичок та формування професійних умінь. Наявність такої вимоги, в недалекому минулому спричинила актуальність проблеми і ґрунтовні дослідження компетентності – як системної характеристики особистісних і професійних рис. Проте, як виявилось, сама лише компетентність не забезпечує фахівцю оптимальне працевлаштування чи, адекватне його вимогам, матеріальне забезпечення професійної діяльності. Якщо проблема професіоналізму завжди була в центрі уваги вітчизняної системи освіти, то інші параметри успішної поведінки та діяльності фахівця, серед яких власне і конкурентоспроможність, не були предметом цілеспрямованого формування та розвитку професійної школи. Аналіз ринку праці та теоретико-практичних психологічних досліджень ставить завдання формування конкурентоспроможної особистості фахівця.

За цих умов, актуальним стає питання розробки механізмів підготовки конкурентоспроможних фахівців та приведення результатів навчання у відповідність до чинних вимог ринку праці. Реагуючи на ці вимоги, вивчаючи кон'юнктуру і вимоги ринку праці, навчальні заклади повинні враховувати як економічні, так і соціальні, психологічні, політичні чинники. Вищезазначене підкреслює актуальність та створює основу для дослідження проблеми: виокремлення та формування комплексу характеристик особистості майбутнього фахівця, який дозволив би йому ефективно конкурувати на ринку праці та реалізувати свій потенціал.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Наукові дослідження проблем конкуренції і конкурентоспроможності є відносно давніми у зарубіжній літературі, і відносно новими у вітчизняних психологічних джерелах. Це, на нашу думку, пов'язано, в першу чергу, із суспільною традицією, згідно з якою, у радянському і пострадянському просторі, конкуренція вважалась протилежністю співпраці, кооперації, а відтак, розглядалась як деструктивний елемент соціальної взаємодії. Проте, аналіз філософських та соціологічних аспектів дослідження проблеми демонструє, що заперечувати конкурентність у природі людини – це заперечувати саму її природу, ігнорувати феномен боротьби за виживання.

Ретроспективний аналіз філософських та культуро-філософських вчень, у аспекті досліджень конкуренції, свідчить про те, що в соціально-філософській парадигмі розвиток людства загалом можна розглядати як історію боротьби, змагання за володіння певною територією або матеріальними благами (Christiansen, Loeschke, 1990). Відтак, конкурентність і конкурентна боротьба у широкому розумінні цих дефініцій є спонукальними чинниками розвитку людства загалом та окремих індивідів, зокрема (Прокопенко, 2019). Природа людини першопричинно спонукається лише егоїзмом – прагненням до самозбереження і насолоди. Тому природній стан людини – «війна проти всіх», боротьба за виживання. Трьома причинами цієї війни, на думку Хейзинга (2011), є суперництво, недовіра та прагнення до влади. Внаслідок цього, у подальших дослідженнях конкуренція та/або конкурентна перевага вивчались як найважливіший метод виживання для людей, організацій та суспільства (Прокопенко, 2019).

Актуалізацію досліджень конкурентності пов'язують із працями класичної політекономії Сміта та Рікардо, в яких основою ринкової економіки стала модель досконалої конкуренції та модель теорії абсолютних і відносних конкурентних переваг (Spalletti, 2014). Тривалий час конкуренція вивчалась переважно у соціально-економічній парадигмі в аспекті конкурентоздатності підприємств, продукції, вивченні конкурентних переваг. У такому ракурсі поняття «конкуренція» перебуває в одному семантичному полі з поняттями «змагання», «боротьба», «переваги» (Siudek, Zawojcka, 2014).

У середині минулого століття на межі психології та економіки виникла нова галузь науки – поведінкова економіка, яка дещо змінила розуміння поняття «конкуренція», підкресливши сутність процесу конкуренції як здатності досягати власного рівня вимог (Altomonte, Aquilante, Ottaviano, 2012). У такому аспекті конкурентоспроможність розглядалась як засіб збільшення ефективності роботи підприємств, у тому числі й за рахунок збільшення конкурентоспроможності її працівників, підвищення професіоналізму. Якщо конкурентність у класичній економіці розглядалась як цінність товару чи послуги на ринку, то конкурентність фахівця акцентує його цінність як професіонала (Siudek, Zawojcka, 2014). Саме в економічних науках відбулася чітка диференціація понять «конкуренція» як стан ринку і взаємовідносини учасників процесу суспільного виробництва, і «конкурентна поведінка», як поведінка людини з метою вияву і представлення конкурентних переваг власних чи продукції (Buckley, Pass, Prescott, 1988; Spence, Helmreich, 1983).

У психологічних дослідженнях студіюються різні аспекти феномену конкурентоспроможності, залежно від напряму та ракурсу вивчення. Так, у психоаналізі суперництво розглядається як важлива частина психосексуального розвитку дитини. Як писав Фрейд, сильні емоції суперництва можуть призводити до агресії та певним чином впливати на формування характеру дитини, механізми і форми її соціальної адаптації. На думку Хорні, у зв'язку з цим, індивідуалістичний дух суперництва, що превалує в суспільстві, справляє вплив на порушення стосунків між людьми в різних сферах життєдіяльності, і, таким чином, може стати причиною неврозів і невротичних конфліктів. Звідси бере початок дихотомія «конкуренція – співробітництво», яка виокремлює змагальний компонент феномена.

Дихотомічний підхід у дослідженні конкуренції в соціальній психології шляхом порівняння із співробітництвом призвів до розуміння того, що конкуренція деструктивна, на відміну від кооперації, співробітництва і командної роботи і протиставив конкуренцію злагодженій командній роботі. Відповідно, кооперація розглядалась як здорова форма відносин, а конкуренція – як нездорова, що призводить до конфліктів. З цим пов'язане і тимчасове «затишшя» у психолого-соціальних дослідженнях конкуренції, яке закінчилось тоді, коли сучасні студії продемонстрували, що співробітництво і конкуренція як ідеалізовані, абсолютно окремі процеси, дуже рідко зустрічаються в чистому вигляді і не є взаємовиключними у діловому світі.

На сучасному етапі розвитку науки і суспільства стає зрозумілим, що конкуренція в організаціях, групова конкуренція – це неодмінний атрибут соціальної взаємодії, оскільки конкуренція глибоко вбудована в людські, соціальні, реляційні та організаційні структури. Традиційні дослідження конкурентоспроможності, пов'язані із продуктивністю, людським та соціальним капіталом, технологіями, соціальними інноваціями та соціально-економічним розвитком уже не мають достатнього потенціалу для пояснення закономірностей конкурентного потенціалу та опису і дослідження всіх аспектів цього явища. Як зазначають Monica Thiel, Julia Levashina, Gabrielle Giorgi, хоч посилення бізнес-конкуренції і покращує ринкову конкуренцію, мало досліджень стосується впливу людської та соціальної конкуренції на робочому місці та її впливу на організаційну поведінку. Поточні дослідження конкуренції пропонують недостатньо для розуміння особистісної та соціальної конкуренції (Thiel et al., 2019). Сучасні психолого-педагогічні дослідження розглядають

конкурентоспроможність людини як результат оволодіння нею певними необхідними компетентностями та здатністю до презентації цих компетентностей на ринку праці (Невмержицька, 2012), створюють моделі конкурентоспроможності випускників закладів освіти (Ануфрієва, 2020; Базелюк, 2019), розглядають освітнє середовище як чинник становлення конкурентоспроможної особистості (Атаманчук, Россоха, 2012). Проте, дискусійним залишається питання виокремлення змістовних характеристик особистості, що забезпечують достатній рівень її конкурентоспроможності як фахівця.

Відтак, метою дослідження є визначення сутнісних, змістовних характеристик феномену «конкурентоспроможність», що на даному етапі дослідження буде реалізовано через вивчення семантичного поля концептів «конкуренція» та «конкурентоспроможність» за допомогою методу вільного асоціативного експерименту та результатом матиме створення концептуальної моделі розвитку конкурентоспроможності майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжних дослідженнях ми спостерігаємо вживання терміну «конкурентоспроможна поведінка» – як така, що забезпечує переваги у пошуку роботи на ринку праці. У цьому напрямку дуже цікаве дослідження, здійснене Haifeng Wang та Chunqian Liu, в якому вивчається механізм, який регулює конкурентне ставлення та конкурентна поведінка у процесі пошуку роботи (job crafting behavior). Зокрема, автори стверджують, що ті, хто має конкурентоспроможність та конкурентну поведінку, виявлять більше активності у пошуку роботи і більше творчості власне уже у процесі роботи. Автори пропонують модель конкурентоспроможності, в якій дві динамічні змінні – конкурентна поведінка і конкурентне ставлення – пов'язуються з продуктивністю професійної діяльності. Ці дві змінні не є тотожними певним рисам чи якостям, вони є орієнтованими на ситуацію, тобто, можуть актуалізуватися в певний момент за певних зовнішніх обставин (Wang, Wang, Liu, 2018).

З погляду концепції маркетингу ринкова конкуренція – це боротьба між фізичними і юридичними особами за споживача, з метою кращого задоволення його запитів і одержання, на цій основі, прибутку. Як зазначає Скиба, «саме споживач змушує підприємства конкурувати один з одним. Адже якщо споживач задоволений товаром і/чи послугою одного підприємства чи підприємця, то всі інші практично позбавляються можливості продавати свою продукцію» (Скиба, 2012: 136). Продовження досліджень у парадигмі психології бізнесу дозволило сформулювати ряд умов, за яких конкуренція може бути позитивною і конструктивною. Результати крос-культурних і порівняльних досліджень показали, що конкуренція може бути не лише зовнішньою, мотивованою продуктивністю, але і внутрішньою, спрямованою на саморозвиток. Дослідження бізнес-структур та бізнесменів дають змогу говорити, що конкуренція для бізнесмена – це не тільки зацікавленість у економічних ресурсах, а й спосіб набути незалежності, визнання в суспільстві, авторитет серед підприємців, можливість реалізувати нові проекти (Бикова, 2012).

Окреме питання, яке активно дискутується в англійській психологічній літературі, – питання взаємозв'язку між конкурентоспроможністю та ефективністю професійної діяльності. Хоча деякі дослідження показали, що продуктивність діяльності фахівця позитивно корелює з індивідуальною та організаційною конкурентоспроможністю (Wang, Wang, Liu, 2018), інші дослідження не виявили істотних взаємозв'язків, а деякі, навіть виявили негативні кореляції між конкурентоспроможністю особистості та продуктивністю (Spence, Helmreich, 1983). Це протиріччя говорить про те, що є деякі інші фактори, які можуть відігравати важливу роль у налагодженні взаємозв'язку між конкурентоспроможністю та продуктивністю. Конкурентоспроможність як риса – це лише один внутрішньоіндивідуальний фактор, який може стосуватися продуктивності професійної діяльності.

Відтак, психологічні дослідження конкурентної позиції фахівця виокремлювали ті характеристики, які забезпечують спеціалісту конкурентні переваги на ринку праці. Так, Атаманчук та Россоха (2012), роблять акцент на сукупності професійних і особистісних якостей та потенційних можливостей фахівця, що демонструє залежність конкурентоздатності майбутнього фахівця від особистісного (вродженого і набутого), педагогічного та діяльнісного фактору. Сучасний стандарт ринку праці вимагає від кандидатів на посаду не лише набуття високого компетентісно-кваліфікаційного рівня, а й навичок позиціонування себе як актуалізованого фахівця та особистості (впевненої презентації себе, власних здібностей та можливостей тощо). Тому, Козир (2018: 124) розглядає конкурентоспроможність фахівця як системну характеристику, яка передбачає: 1) сукупність професійних якостей як результат навчання у закладі вищої освіти; 2) особистісні якості як результат розкриття особистісного потенціалу; 3) ціннісні та морально-психологічні установки як результат виховання. Бикова (2012) у визначенні конкурентоспроможності фахівця акцентує наявність, перш за все, переваг конкретного спеціаліста перед іншими спеціалістами, які виконують аналогічні трудові операції, у вияві якостей, властивостей, результатів власної трудової діяльності, найбільш значущих для забезпечення лідерства фірми, організації, де він працює. Зокрема, мотивація на успіх/невдачу, потреба в досягненнях, потреба в незалежності/автономії, прагнення до здобування знань і їх застосування у професійній діяльності, схильність до творчості, емоційний інтелект, здатність до адаптації у конкурентному середовищі, рефлексія власної діяльності визначають рівень розвитку конкурентоспроможності фахівця (Бикова, 2012). Таким чином, спостерігається зміщення парадигми психологічного вивчення конкурентоспроможності – із акцентування змагальності та протиставлення концепту «партнерство», на формування, вияв і презентацію власних конкурентних переваг як висококваліфікованого і компетентного спеціаліста.

Останні дослідження конкурентоспроможності фахівця демонструють, що вимоги сучасного суспільства створюють такі умови, коли відокремити особистісні якості від професійних знань і навичок фахівця – неможливо (Орап, 2022). Адже, час швидких змін, у який ми живемо, з необхідністю потребує гнучкості і критичності мислення, здатності до саморозвитку і самонавчання, до постійного і неперервного підвищення кваліфікації та опанування новими професійними навичками. Відтак, у наукових психологічних дослідженнях ми спостерігаємо не протиставлення конкурентоспроможності за вектором «особистість-фахівець», а об'єднання та інтеграцію у терміні «конкурентоспроможність особистості фахівця». Це підкреслює той факт, що фахівцем є передусім, особистість, яка розвиває у собі конкурентоспроможність як запоруку свого особистого та професійного розвитку.

Як зазначає Невмержицька, «сама конкурентоспроможність особистості виступає необхідною умовою можливості перемоги у конкурентній боротьбі, завдяки засвоєнню нових знань, навичок, які є більш дієвими ніж у конкурентів, а також застосування традиційних, національних особливостей. Конкурентоспроможність розкриває індивідуальний потенціал особистості, що є її власним здобутком» (Невмержицька, 2012: 370). Саме це визначення дослідниці вважаємо за основу для створення інтегрального уявлення про конкурентоспроможність – про взаємообумовленість конкурентоспроможності фахівця конкурентоспроможністю його особистості, тобто наявністю певних знань, умінь і навичок у поєднанні з можливістю їх презентації і використання у конкурентній боротьбі.

Ануфрієва, аналізуючи у своєму дослідженні різні аспекти вивчення конкурентоспроможності фахівця, зазначає, що сучасний працівник повинен мати так званий «проектний тип мислення», в основі якого лежить не прагнення до стабільної і поступової кар'єри в межах однієї організаційної структури, а інтерес до конкретного

проекту і визнання серед колег-професіоналів (Ануфрієва, 2020). Існує і точка зору, що конкурентоспроможність це «синтез якостей особистості». У цьому сенсі загальними характеристиками конкурентоспроможності особистості вважають: особисті якості, рефлексію, адекватну поведінку, креативність, творчий підхід до рішення проблем, затребуваність на ринку праці. Крім того, до специфічних характеристик конкурентоспроможності особистості відносять: максимальну реалізацію власного потенціалу, лідерство, прагнення і здатність до високої якості і ефективності своєї діяльності, креативне мислення, рішучість, наполегливість, гнучкість мислення, толерантність, самостійність, стресостійкість, націленість на успіх, упевненість в собі, гармонію з собою і навколишнім світом, професійні і поліпрофесійні якості, моральні якості і соціальну захищеність (Базелюк, 2019). Переважна більшість дослідників виокремлюють також успіх, успішну і ефективну діяльність як одну з найбільш важливих характеристик конкурентоспроможності, оскільки успіх визначається як «досягнення поставлених цілей» (Ануфрієва, 2020; Атаманчук, Россоха, 2012).

Проте, аналіз цих якостей демонструє, по-перше, відсутність чіткого визначення специфічного сутнісного змісту феномену «конкурентоспроможність», по-друге, підміну системної особистісної характеристики описом/переліком якостей, які в своїй сукупності можуть і не сформувати конкурентоспроможність як особистісний концепт. Проаналізовані нами існуючі моделі конкурентоспроможного фахівця, – або вузькоспеціальні (наприклад, модель конкурентоспроможного менеджера або фахівця сервісу послуг), або є лише переліком якостей, якими повинен «в ідеалі» володіти спеціаліст. І якщо розібратись у змісті, вони повторюють моделі компетентності фахівця або компетентного фахівця. У зазначених моделях, на нашу думку, не враховано два істотних моменти:

- не акцентується і не береться до уваги саме нюанс змагальності, агональності, конкурентної боротьби, здатності та психологічної готовності до такої боротьби;
- не враховується нюанс «цінності» – унікальності фахівця, яка забезпечує саме його унікальні конкурентні переваги на ринку праці.

Таким чином, вважаємо, що всі визначені характеристики конкурентоспроможного фахівця є необхідними передумовами, але не є достатніми для формування конкурентоспроможності як характеристики особистості фахівця. Це ставить завдання з'ясування тих специфічних характеристик феномену «конкурентоспроможності», що істотно і значимо відрізняє його від дотичних до нього феноменів «компетентності», «професійності», «змагальності» тощо і будуть виокремлювати його зміст.

З цією метою нами було здійснене емпіричне дослідження за допомогою методу вільного асоціативного експерименту. Стимулами виступили слова: 1) конкуренція, 2) конкурентоспроможність. Вибірку дослідження склали: а) студенти закладів вищої освіти м. Тернополя (Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського); $n= 68$; вік $17 \pm 1,74$; б) бізнесмени, підприємці, менеджери підприємств м. Тернополя; $n= 53$; вік $36 \pm 5,34$.

Результати (отримані реакції):

1. «Конкуренція»: вибірка «студенти» – 98 реакцій; вибірка «бізнесмени» – 87 реакцій.

2. «Конкурентоспроможність»: вибірка «студенти» – 107 реакцій; вибірка «бізнесмени» – 112 реакцій.

Аналіз результатів асоціативного експерименту, представлений у вигляді «хмаринки тегів», дає змогу унаочнити та проаналізувати семантичне поле концептів «конкуренція» та «конкурентоспроможність» у ментальності представників обох вибірок.

У вибірці «студенти» спостерігаємо розуміння конкуренції як боротьби, змагання і суперництва, яке відбувається переважно в бізнесі. Важливим є те, що студенти розуміють,

професійної мотивації, що в сукупності дає впевненість у можливостях здійснювати професійну діяльність, а відтак, готовність до конкурентної боротьби.

4. *Прагнення до саморозвитку і професійного зростання.* У переліку ТОП-10 навичок 2025 року, представлених на Давоському форумі в 2020 р. переважає «аналітичне мислення та інновації», а другу позицію займає навичка «активного навчання та навчальні стратегії» (Belyh, 2020). Таким чином, ми спостерігаємо значне скорочення вимог до соціальних навичок майбутніх працівників на тлі збільшення кількості навичок з категорії «саморозиток та самонавчання». Відтак, конкурентоспроможні фахівці характеризуватимуться в першу чергу здатностями до аналізу (і синтезу) інформації, нестандартного мислення та продукування інноваційних ідей. Це, в свою чергу, потребуватиме постійного навчання впродовж життя (Савченко, 2022).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Результати проведеного нами теоретичного порівняння змісту дефініції «конкурентоспроможність» розкривають комплексний характер цієї характеристики. Конкурентоспроможність особистості фахівця – це, передусім, здатність адаптуватися до постійних соціально-економічних змін, розвинена потреба особистості в досягненні успіху, розкриття особистісного потенціалу, впевненість в унікальності здібностей, реалізація їх в соціально значущій діяльності. Визначення поняття «конкурентоспроможність фахівця» безперечно, відбувається з урахуванням характеристик його як особистості у поєднанні їх професійними компетенціями, що має вплив на успішність виконання професійних завдань та акцентує увагу на унікальних перевагах в обраній діяльності. У сучасних суспільних реаліях конкурентоспроможний фахівець – це особистість, котра має, чітко усвідомлює та вміє презентувати свої конкурентні переваги (як особистісні, так і професійні) на ринку праці, у повсякденному та професійному житті.

Виокремлені, в результаті теоретико-практичного аналізу, сутнісні специфічні характеристики феномену конкурентоспроможності особистості фахівця є показниками рівня її сформованості та слугують основою для створення програми діагностики рівня розвитку конкурентоспроможності у майбутніх фахівців. Такими показниками є: професійна компетентність; вияв та актуалізація власних конкурентних переваг, власної цінності та унікальності як фахівця; готовність до конкурентної боротьби, що передбачає впевненість у власних силах; рефлексивні уміння; прагнення до саморозвитку і професійного зростання.

Насправді, вивчення конкурентоспроможності відкриває нові обрії і аспекти вивчення особистості фахівця – його стійкості у боротьбі (що є дуже актуальним саме у наш час військової агресії зі сторони РФ), усвідомлення цінності власної особистості та власних професійних переваг, здатності до презентації власних знань, умінь і навичок, акцентування необхідності постійного удосконалення особистого і професійного досвіду, що відкриває перспективи і демонструє необхідність так часто обговорюваної сьогодні проблеми «освіти впродовж життя».

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Ануфрієва, О. Л. (2020). Конкурентоспроможний випускник закладу вищої освіти: модель оцінки рівня конкурентоспроможності майбутнього менеджера. *Управління конкурентоспроможністю персоналу, робіт та послуг: теорія, методологія, практика* (с. 159-180). Київ.
- Атаманчук, Ю., & Россоха М. (2012). Організаційно-педагогічні умови формування конкурентоспроможності випускника вищого навчального закладу. *Збірник наукових праць Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини*, 3, 8-14.
- Базелюк, В. Г. (2019). Розвиток конкурентоспроможного фахівця в коледжі. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки*, 80, 10-23.

- Бикова, В. О. (2012). Компонентно-структурний аналіз феномена «конкурентоспроможність фахівця». *Вісник Дніпропетровського уні-ту імені Альфреда Нобеля. Серія «педагогіка і психологія»*, 3, 5-11.
- Грішнова, О., & Шпирко, О. (2004). Конкурентоспроможність персоналу підприємства: критерії визначення та показники вимірювання. *Україна: аспекти праці*, 3, 3-9.
- Козир, І. С. (2019). Конкурентоспроможність майбутніх фахівців як психолого-педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 68, 120-126.
- Контимирова, В. (2019). Професійна компетентність як чинник формування конкурентоспроможності майбутніх фахівців. *Гуманізація навчально-виховного процесу*, 6 (98), 45-53.
- Найчук, В. В., & Турчак, В. В. (2019). Психологічні чинники конкурентоспроможності молодих фахівців на ринку праці. *Теорія і практика сучасної психології*, 5, 212 -217.
- Невмержицька, М. В. (2012). Поняття конкурентоспроможності особистості: соціально-філософський вимір. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*, 66 (11), 367-372.
- Орап, М. О. (2022). Конкурентоспроможність особистості vs конкурентоспроможність фахівця. *Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (с. 184-187). Тернопіль: ТНПУ.
- Прокопенко, О. В. (2019). Теорія конкуренції: еволюція поглядів і змістове наповнення. *Український журнал прикладної економіки*, 4 (3), 407-414.
- Савченко, О. В. (2022). Високі аналітичні здібності: Виклик працівникам, виклик психологам. *Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (с. 219-223). Тернопіль: ТНПУ.
- Скиба, Г. І. (2012). Конкурентоспроможність як категорія і як властивість підприємства, що функціонує в умовах ринкової економіки. *Облік і фінанси*, 1, 135-138.
- Хейзинга, Й. (2011). *Homo Ludens. Человек играющий*. перевод с англ. Москва: Издательство Ивана Лимбаха.
- Altomonte, C., Aquilante, T., & Ottaviano G. I. P. (2012). *The Triggers of Competitiveness. The EFIGE Cross-Country Report*. The Bruegel Blueprint Series, Bruegel, Brussels.
- Belyh A. (2020). The 10 Skills You Need to Thrive in the Fourth Industrial Revolution. *CLEVER ISM*. Retrived from URL: <https://www.cleverism.com/10-skills-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/2>.
- Buckley, P. J., Pass C. L., & Prescott K. (1988). Measures of international competitiveness: a critical survey. *Journal of Measuring Management*, 2, 175-200.
- Christiansen, F. B., & Loeschke, V. (1990). Evolution and competition. In K. Wohrmann & S. K. Jain (Eds.). *Population Biology*. (p. 367-394).
- Siudek, T., & Zawojcka, A. (2014). Competitiveness in the economic concepts, theories and empirical research. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 13(1).
- Spalletti, S. (2014). The Economics of Education in Adam Smith's "Wealth of Nations". *Journal of World Economic Research* (Vol. 3(5), p. 60-64). Retrived from DOI: 10.11648/j.jwer.20140305.12.
- Spence, J. T., & Helmreich, R. L. (1983). Achievement-related motives and behavior. In J. T. Spence (Ed.), *Achievement and achievement motives: Psychological and sociological approaches* (p. 10-74). San Francisco, CA: Freeman.
- Thiel, M., Levashina, J., Giorgi, G., Williamon, A., Treadway, D. C., Wen, K., & Wang, Q. (2019). Editorial: Human and Social Competition: An Interdisciplinary and

Transdisciplinary Perspective. *Frontiers Psychology* (Oct 1;10:2240). Retrived from DOI: 10.3389/fpsyg.2019.02240. PMID: 31632325; PMCID: PMC6779947.

Wang, H., Wang, L., & Liu, C. (2018). Employee Competitive Attitude and Competitive Behavior Promote Job-Crafting and Performance: A Two-Component Dynamic Model. *Frontiers Psychology* (Nov. 21; 9: 2223). Retrived from doi: 10.3389/fpsyg.2018.02223. PMID: 30524335; PMCID: PMC6258773.

REFERENCES

- Anufriieva, O. L. (2020). Konkurentospromozhnyi vypusnyk zakladu vyshchoi osvity: model otsinky rivnia konkurentospromozhnosti maibutnoho menedzhera [A competitive graduate of a higher education institution: a model for assessing the level of competitiveness of a future manager]. *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu personalu, robit ta posluh: teoriia, metodolohiia, praktyka* (s. 159-180). Kyiv. [in Ukrainian].
- Atamanchuk, Yu., & Rossokha M. (2012). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia konkurentospromozhnosti vypusnyka vyshchoho navchalnoho zakladu [Organizational and pedagogical conditions for the formation of competitiveness of a graduate of a higher educational institution]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny*, 3, 8-14. [in Ukrainian].
- Bazeliuk, V. H. (2019). Rozvytok konkurentospromozhnoho fakhivtsia v koledzhi [Development of a competitive specialist in college]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Serii: Pedahohichni nauky*, 80, 10-23. [in Ukrainian].
- Bykova, V. O. (2012). Komponentno-strukturnyi analiz fenomena «konkurentospromozhnist fakhivtsia» [Component-structural analysis of the "specialist competitiveness" phenomenon]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii «pedahohika i psykholohiia»*, 3, 5-11. [in Ukrainian].
- Hrishnova, O., & Shpyrko, O. (2004). Konkurentospromozhnist personalu pidpriemstva: kryterii vyznachennia ta pokaznyky vymiriuvannia [Competitiveness of enterprise personnel: criteria for definition and measurement indicators]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 3, 3-9. [in Ukrainian].
- Kozyr, I. S. (2019). Konkurentospromozhnist maibutnykh fakhivtsiv yak psykholohopedahohichna problema [Competitiveness of future specialists as a psychological and pedagogical problem]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 68, 120-126. [in Ukrainian].
- Kontymyrova, V. (2019). Profesiina kompetentnist yak chynnyk formuvannia konkurentospromozhnosti maibutnykh fakhivtsiv [Professional competence as a factor in the formation of competitiveness of future specialists]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu*, (98), 45-53. [in Ukrainian].
- Naichuk, V. V., & Turchak, V. V. (2019). Psykholohichni chynnyky konkurentospromozhnosti molodykh fakhivtsiv na rynku pratsi [Psychological factors of competitiveness of young specialists in the labor market]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 5, 212-217. [in Ukrainian].
- Nevmerzhytska, M. V. (2012). Poniattia konkurentospromozhnosti osobystosti: sotsialno-filosofskyi vymir. [The concept of individual competitiveness: socio-philosophical dimension]. *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats. № 66 (11)*. 367-372. [in Ukrainian].
- Orap, M. O. (2022). Konkurentospromozhnist osobystosti vs konkurentospromozhnist fakhivtsia [Persons' competitiveness vs specialists' competitiveness]. *Teoriia i praktyka pidhotovky konkurentospromozhnoho fakhivtsia yak vektor osvitynykh paradyhm : Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (s. 184-187). Ternopil: TNPU. [in Ukrainian].

- Prokopenko, O. V. (2019). Teoriia konkurentsii: evoliutsiia pohliadiv i zmistove napovnennia [The theory of competition: evolution of views and content]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 4 (3), 407-414. [in Ukrainian].
- Savchenko, O. V. (2022). Vysoki analitychni zdibnosti: Vyklyk pratsivnykam, vyklyk psykholoham [High analytical abilities: Challenge to employees, challenge to psychologists]. *Teoriia i praktyka pidhotovky konkurentospromozhnoho fakhivtsia yak vektor osvitynykh paradyhm: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (s. 219-223). Ternopil: TNPU. [in Ukrainian].
- Skyba, H. I. (2012). Konkurentospromozhnist yak katehoriia i yak vlastyvist pidpriemstva, shcho funktsionuie v umovakh rynkovoï ekonomiky. [Competitiveness as a category and as a property of an enterprise operating in a market economy]. *Oblik i finansy*, 1, 135-138. [in Ukrainian].
- Kheizynha, Y. (2011). *Homo Ludens. Chelovek yhrayushchyi*. perevod s anhl. Moskva: Yzdatelstvo Yvana Lymbakha. 2011. [in Russian].
- Altomonte, C., Aquilante, T., & Ottaviano G. I. P., (2012). *The Triggers of Competitiveness. The EFIGE Cross-Country Report*. The Bruegel Blueprint Series, Bruegel, Brussels.
- Belyh, A. (2020). The 10 Skills You Need to Thrive in the Fourth Industrial Revolution. *CLEVER ISM*. Retrived from URL: <https://www.cleverism.com/10-skills-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/2>. (in English).
- Buckley, P. J., Pass, C. L., & Prescott, K. (1988). Measures of international competitiveness: a critical survey. *Journal of Measuring Management*, 2, 175-200. (in English).
- Christiansen, F. B., & Loeschke, V. (1990). Evolution and competition. In K. Woehrmann & S. K. Jain (Eds.). *Population Biology* (p. 367-394). (in English).
- Siudek, T., & Zawojka, A. (2014). Competitiveness in the economic concepts, theories and empirical research. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 13(1). (in English).
- Spalletti, S. (2014). The Economics of Education in Adam Smith's "Wealth of Nations". *Journal of World Economic Research* (Vol. 3, 5, p. 60-64). Retrived from DOI: 10.11648/jjwer.20140305.12. (in English).
- Spence, J. T., & Helmreich, R. L. (1983). Achievement-related motives and behavior. In J. T. Spence (Ed.), *Achievement and achievement motives: Psychological and sociological approaches* (p. 10-74). San Francisco, CA: Freeman. (in English).
- Thiel, M., Levashina, J., Giorgi, G., Williamon, A., Treadway, D. C., Wen, K., & Wang, Q. (2019). Editorial: Human and Social Competition: An Interdisciplinary and Transdisciplinary Perspective. *Frontiers Psychology* (Oct 1;10:2240). Retrived from DOI: 10.3389/fpsyg.2019.02240. PMID: 31632325; PMCID: PMC6779947. (in English).
- Wang, H., Wang, L., & Liu C. (2018). Employee Competitive Attitude and Competitive Behavior Promote Job-Crafting and Performance: A Two-Component Dynamic Model. *Frontiers Psychology* (Nov. 21; 9: 2223). Retrived from DOI: 10.3389/fpsyg.2018.02223. PMID: 30524335; PMCID: PMC6258773. (in English).

THE MODEL OF THE DEVELOPMENT OF THE FUTURE SPECIALISTS' COMPETITIVENESS: THEORETICAL AND PRACTICAL FUNDAMENTALS

Maryna Orap

Doctor of psychological sciences, professor,

Head of the Department of Psychology

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

<https://orcid.org/0000-0001-7598-8453>

Valentyna VovkCandidate of pedagogical sciences,
Lecturer at the Department of Psychology
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
<https://orcid.org/0000-0002-4008-9789>DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i19.315>

Abstract. *The article is devoted to the theoretical and practical analysis of the concept "competitiveness" and the construction the model of formation the competitive specialist. It was revealed that the phenomenon of competitiveness was studied in the philosophical and cultural-philosophical paradigm as a necessary condition for the development of humanity in general, in the economic paradigm - as a mandatory element of market relations. In modern psychology, competitiveness is studied as a personality trait that manifests itself in a specialist as competitive behavior and is realized through competitive strategies. The results of the conducted associative experiment with the stimulus "competition" and "competitiveness" in samples of future specialists (students of universities) and businessmen (who have real experience of competitive professional struggle) are analyzed. It was found out that in the sample of "students" competitiveness is understood as a certain ability, first of all - to fight, which is connected with strength and skills, the ability to surpass a competitor, to be better. The semantic field of the concept "Competitiveness" in the sample of "Businessmen" is characterized by the meaning "value", which is associated with the skills and advantages of a specialist compared to other specialists, creates new opportunities and abilities, gives strength and confidence. A model of the formation of a competitive personality of a specialist has been created. It provides for: 1) the development of professional competence; 2) the ability to reveal one's own competitive advantages/values through awareness of one's own uniqueness as a specialist; 3) readiness for competition, which implies self-confidence combined with positive motivation; 4) striving for self-development and professional growth.*

The essential specific characteristics of the phenomenon of the competitiveness of a specialist's personality identified as a result of the theoretical and practical analysis are indicators of the level of its formation and serve as the basis for creating a diagnostic program for the level of development of competitiveness in future specialists. Such indicators are: professional competence; identification and actualization of one's own competitive advantages, one's own value and uniqueness as a specialist; readiness for competition, which implies confidence in one's own abilities; reflective skills; striving for self-development and professional growth.

Key words: *competition, competitiveness, specialist, competitive struggle, value.*

Стаття надійшла до редакції 20.10.2022